

A valószínűleg mondathatározó szemantikája és szintaxisa kontrasztív kitekintéssel*

3. A valószínűleg mondathatározó szintaxisa. Dolgozatom második részében a *valószínűleg* mondathatározó lehetséges mondatbeli helyeit, illetve azok funkcióit elemzem. Bár az itt leírtakat a többi episztémikus, illetve evidenciális mondathatározóra nem vizsgáltam meg kellő részletességgel, nyelvérzésem alapján úgy tűnik, hogy állításaim többsége azokra is vonatkoztatható.

3.1. Permutálhatóság és frázis-érték. A magyar mondathatározók – hasonlóképpen a németekhez – frázis értékűek, tehát a mondatnak bármely olyan pozíciójában állhatnak, amely frázispozíció. Ezt egyébként a német nyelvben egyértelműbben lehet kimutatni, mivel a német kijelentő mondatban a ragozott ige előtti pozícióban, az ún. előmezőn csak egy frázis értékű kifejezés állhat. Amíg partikulák ezen a mezőn önmagukban nem foglalhatnak helyet, addig a mondathatározók korlátozás nélkül állíthatók ide:

(13) *Wahrscheinlich kommt er heute.* vs. **Ja kommt er heute.*

A magyarban a frázis-értékűség elsősorban a majdnem teljesen szabad permutálhatóságban mutatkozik meg.⁷ Különösen érdekes ilyen szempontból a mondatvégi pozíció. Az operátor-kifejezéseket azon mondatszakasz előtt váránk, amelyekre a velük kifejezett művelet vonatkozik. Az a tény, hogy a magyar mondathatározók mondat végén is állhatnak, nagyfokú szintaktikai önállóságukra utal.

(14) *Valószínűleg Pista ma eljön.*
Pista valószínűleg ma eljön.
Pista ma eljön valószínűleg.

Európai összehasonlításban feltűnik azonban, hogy a német és a magyar nyelv ebben a tekintetben kivételt képez az európai nyelvek között. Az angolban a mondathatározók jellemzően vagy a mondattól elkülönülve, a mondat előtt, vagy az alany és az ige között, tehát egy nem frázis értékű operátor-pozícióban állnak (példák: RAMAT–RICCA 1998: 188–189):

(15) *Wisely, he didn't answer my letter.*
(16) *He didn't answer my letter wisely.*
(17) *John probably has lost the key.*

* Atanulmány első részét l. Magyar Nyelv 111. 2015: 9–20. DOI: 10.18349/MagyarNyelv.2015.1.9

⁷ A permutációt a frázisstruktúra-nyelvtanok vezették be elsősorban absztrakt szintaktikai reprezentációk rekonstruálása eszközeként. A német grammatikográfiában azonban sikeresen és elterjedt módon alkalmazzák deskriptív jellegű vizsgálatokban a szintaktikai önállóság bizonyítására a felszíni szerkezetben is (vö. GALLMANN–SITTA 1992: 145), és bevonult a gyakorlati nyelvtanokba is (vö. DUDEN 608). A jelen dolgozatban én is a felszíni szerkezet leírását szolgáló próbaként használom.

A (15) és (16) példák azt mutatják, hogy a *wisely* csak a mondattól elkülönülve viselkedik mondathatározóként, a mondatba frázisként beépülve egyszerű módhatározóvá válik. *Probably* jellemzően az ige előtti operátor-pozícióban foglal helyet, mintegy a mondat kommentár részét vezeti be. RAMAT–RICCA (1998: 189) ugyan arra utalnak, hogy jelölt esetben a *probably* elmozdítható. Különösen igaz ez a beszélt nyelvre (vö. BIBER 1999: 872). A jelen érvelés szempontjából azonban az a döntő, hogy a tipikus pozíciója az alany és az ige között van, ahol frázis értékű kifejezés nem állhat.

Az újlatin nyelvekben a modális mondathatározók leggyakrabban mondatkezdő pozícióban állnak, mintegy a mondat bevezetéseként. Ez a pozíció azon operátorok helye, amelyek skópusza a teljes mondat. A spanyolban az episztémikus mondathatározók csak ebben a pozícióban állhatnak (vö. GIL 1995):

- (18) *Probablemente nieve.* de: **Nieve probablemente.*
 valószínűleg havazik.
- (19) *Quizás está en caso. ¡Llama!* de: **Está quizás en caso.*
 talán van-3SG otthon hívd fel

Evaluatív mondathatározók, mint a *sajnos*, *remélhetőleg* stb. ugyan állhatnak mondat közben vagy a mondat végén is, de a mondat szerkezettől elkülönülten. A beszélt nyelvben az intonáció, az írásban a vesszőhasználat jelzi a mondathatározók parentetikus jellegét (mondatkezdő pozícióban ez az elkülönülés nem jelenik meg):

- (20) a) *No te lo podía, desgraciadamente, contactar por teléfono.*
 nem téged tudtalak sajnos kapcsolni által telefon
 'Sajnos nem tudtalak telefonon elérni.'
- b) *Desgraciadamente no te lo podía contactar por teléfono.*

A szláv nyelvekben a mondathatározók jellemzően parentetikumok, minden pozícióban a mondattól intonáció illetve írásjelek segítségével elkülönülve jelennek meg. ŠIPOVA (2010: 213–214) orosz korpuszpéldáiból ez látszik:

- (21) *Вероятно, нигде больше он бы не выжил.*
 valószínűleg sehol inkább ő-MASC KONND nem túlélte
 'Valószínűleg sehol máshol nem élte volna jobban túl'
- (22) *она, наверное, на кухне, варит суп для адвоката.*
 ő-FEM valószínűleg -on konyha-PRP főz levest számára ügyvéd-GEN
 'Valószínűleg a konyhában van, és levest főz az ügyvédnek.'

A mondathatározókra tehát az európai nyelvek többségében alapvetően nem jellemző a frázis értékű használat. Önálló mondatértékű operátorokról van szó, amelyek vagy az egész mondatot megelőző pozícióban állnak, mivel az egész mondat felett dominálnak, vagy a mondat kommentár része előtt (akkor is, ha ebben a pozícióban frázis nem állhatna), vagy pedig parentetikumokként viselkedve elkülönülnek a mondat szerkezetétől. A mondat szerkezetébe való beépülés a német és a magyar nyelvre jellemző.

3.2. A valószínűleg jelöletlen alappozíciója. A következőkben azt feltételezem, hogy a *valószínűleg* (és feltehetően a többi modális mondathatározó is) a magyar mondatban rendelkezik egy jelöletlen alappozícióval, amelyet első lépésben frekvenciavizsgálatok segítségével határozhatunk meg. Átfogó korpuszvizsgálatok során igyekeztem valamennyi lehetséges pozíció előfordulását számba venni, és azt találtam, hogy egy szórendi hely gyakoriságban messze kiemelkedik a többi lehetőség közül, az esetek mintegy 70%-át jellemzi, míg a következő leggyakoribb pozíció frekvenciája 14%. Ennek a legfrekvenciáltabb pozíciónak a jelöletlen voltát a gyakorisági adatok mellett azzal is kimutathatjuk, hogy a *valószínűleg* valamely más mondatbeli pozíciója ehhez képest valamilyen pragmatikai többletfunkcióval jár a mondat információszerkezete tekintetében.

É. KISS (2002) jól ismert modelljét véve alapul, a jelöletlen pozíció a fókusz-frázis előtt van, bár kvantorokat tartalmazó mondatok esetén a *valószínűleg* leggyakrabban ezek előtt áll (erre a külön problémára később visszatérünk). A fókusz előtti pozíció nem meglepő, hiszen a legtöbb mondatban ez a topik és a kommentár határa. Analóg helyen áll az angolban a *probably*, a németben pedig a modális mondathatározók szórendi szempontból hasonlóan viselkednek, mint az árnyaló partikulák, amennyiben az ún. középmező első felében helyezkednek el, legtöbbször a ragozott ige után, illetve olyan elemek (pl. hangsúlytalan személyes névmások, adverbiumok) előzhetik meg őket, amelyek a mondat tematikus részéhez tartoznak (vö. ABRAHAM 1991; ZIMMERMANN 2004).

(23) *...a kormány tervei szerint ez valószínűleg 40 ezerre fog emelkedni január 1-jétől.* (Parlament)

(24) *A mezősegi kisközség, Kapor ősi birtokosai valószínűleg a Szucsáki és Iklódi családok voltak.* (Wikipédia)

(25) *Elismerem, hogy a genetikához valószínűleg jobban értesz.* (Wikipédia-fórum)

Mivel különösen leíró, illetve narratív szövegekre jellemzőek a topik nélküli, tétikus mondatok, a magyar nyelvben gyakori, hogy ez a jelöletlen pozíció a felszínen a mondat elejére esik:

(26) *Valószínűleg jobb lenne úgy fogalmazni, hogy...* (Wikipédia-fórum)

(27) *...valószínűleg disszidált az illető.* (Parlament)

3.3. Jelölt szórendi pozíciók. A mondathatározó a jelöletlen pozíciótól balra, a topikos mondatszakaszban, valamint jobbra, az ige, illetve az igei komplexum utáni mondatszakaszban is előfordul. Semmiképpen sem állhat azonban a mondathatározó a fókuszfrázis és a ragozott ige között, valamint az igei komplexumon belül (pl. igekötő és ige vagy a főige és a *volna* segédige között), ahol egyébként nem frázis értékű operátor-kifejezések, különféle partikulák bizonyos esetekben állhatnak. Ez bizonyítja leginkább, hogy a magyar mondathatározó a némethez hasonlóan frázis értékkel bír:

- (28) *Pista levelet valószínűleg olvas. vö.: Pista levelet bezzeg olvas.
 (29) *el valószínűleg olvasta vö.: el is olvasta
 (30) *dolgozott valószínűleg volna vö.: dolgozott is volna

É. KISS (2006: 130) szerint: „A mondatban kifejezett állítás egészét módosító határozók nemcsak a topik és a predikátum között, hanem a topik előtt is állhatnak hangsúlytalanul”. E két pozíció szerinte szabadon megválasztható, a topik, illetve a mondat jelentését nem befolyásolja. A korpuszpéldák egy része valóban azt igazolja, hogy a topik előtt álló mondathatározó skópusza az egész mondat éppúgy, mint a jelöletlen alapozáció esetén:

(31) *Még egy dologra szeretnék reagálni. Valószínűleg képviselőtársam elfelejtette azokat a borzasztó délutánokat, ... (Parlament)*

(32) *A C++ egyszerűen olyan összetett hogy nincs hely minden bugyrát bejárni. Valószínűleg aki eljut egy olyan szintre hogy ilyen kérdések merülnek fel benne az nem itt fog válaszokat keresni. (Wikipédia-fórum)*

A (31) és (32) példákban a mondat eleji pozíció az operátornak az egész mondat propozíciója fölötti dominanciáját hivatott megmutatni. Ebből a szempontból a mondathatározó pozíciója analóg a spanyol episztémikus mondathatározók helyével. Megjegyzendő, hogy ez a használat viszonylag ritka, és az igényesebb, írott nyelvi vagy az írott nyelvhez közelebb álló szövegekben (a parlamenti vitákban, valamint az MNSZ. szövegeiben) általában olyankor jelenik meg, amikor kötőszó vezeti be a mondatot, vagy a mondat egyébként szorosan kapcsolódik az előző mondatokhoz, illetve a szituációhoz. Így talán beszélhetünk ebben az esetben a mondathatározó egy másodlagos, diszkurzusszervező funkciójáról. A kötetlenebb, a hétköznapi beszélgetésekhez közelebb álló szövegekben ugyanekkor ez nem mutatható ki.

A másik esetben a mondathatározó a topikos mondatszakaszban topik-frázishoz kapcsolódik, ilyenkor skópusza beszűkül az utána álló frázisra:

(33) *Majd megint, valószínűleg a zárószavazás előtt, véletlenül beesik egy olyan javaslat, ... (Parlament)*

(34) *A gázáremelés valószínűleg a MOL-nál nagyon jelentős társaságiadó-növekedéssel fog járni. (Parlament)*

A (33) és (34) példában a valószínűsítés kimondottan a zárószavazás előtti időszakra, illetve a MOL-ra vonatkozik. Ezen esetekben a mondathatározó szintaktikai elmozgatása a jelöletlen pozícióból egyértelműen a skópusz szűkítését fejezi ki.

Mondat első szavaként is lehetséges, hogy a mondathatározó skópusza az utána álló frázisra szűkül:

(35) *Kovács képviselőtársunk nem a tárgykörrel beszélt, ez meggyőződésem; valószínűleg délután nem ér rá. (Parlament)*

A (35)-ös példában Kovács képviselő a jelen pillanatban ráér, ezért beszél minden másról. A délután kifejezés ezáltal ellentétbe kerül a jelen pillanattal. A valószínűség csak az ellentét második felére, a délutánra vonatkozik. A mondat elején, illetve a topikos mondatszakaszban álló mondathatározónak tehát sematikusán ábrázolva kétféle skópusza lehet:

(36) SADV(S) vs. SADV(TP)...⁸

Az igei komplexum utáni mondatszakaszban álló mondathatározó skópusza minden esetben beszűkül az utána következő frázisra:

(37) *II. Paschalis 1105-ben intézett egy levelet valószínűleg a kalocsa-bácsi érsekhez.* (Wikipédia)

Mint látni fogjuk, hasonló skópuszszűküléssel járó jelölt pozíciók a német mondatban is lehetségesek. Van azonban a mondathatározónak egy kizárólag a magyar mondat szerkezetre jellemző pozíciója is, amely sajátos funkcióval bír. Korpuszvizsgálataim szerint ez a pozíció a második leggyakoribb. Általában, de nem kizárólag kvantorkifejezéseket tartalmazó mondatokban figyelhető meg.

3.4. Fókuszbővítés. A kvantoroknak É. KISS (2002) modelljében önálló helyük van a topikfrázis(ok) és a fókuszfrázis között. Sajátos pozíciójukat az indokolja, hogy semleges intonáció esetén (amennyiben nincs a mondatban kontrasztív fókusz) magukra vonják a mondathangsúlyt, mindazonáltal közöttük és a ragozott ige között állhat egy frázis, illetve ha közvetlenül az ige előtt állnak, nem eredményezik az igeikötő invertálását:

(38) a) *Tegnap MINdenki a tóban fürdőtt meg.*

b) *Tegnap Karcsi a Tóban fürdőtt meg.*

(39) a) *Tegnap MINdenki megfürdőtt.*

b) *Tegnap Karcsi MEGfürdőtt.*

A mondathatározó jelöletlen esetben a kvantor elé kerül:

(40) *Az útilapuról valószínűleg mindenki hallott már.* (MNSZ.)

(41) a) *Így valószínűleg mindenki igénybe tudja venni nyáron is a kedvezményeket.* (MNSZ.)

Saját nyelvi kompetenciám alapján nem lenne hibás a *mindenki valószínűleg* sorrend sem. A vizsgált korpuszban ugyanakkor – beleértve a Magyar Nemzeti Szövegtár teljes anyagát is – a *mindenki + valószínűleg* sorrendre egyetlen példát találtam.⁹ Abban is azonban a *sok mindenkít* kifejezés szerepel, amely ott

⁸ SADV a mondathatározó (sentence adverb) szimbóluma, TP a topikfrázisé.

⁹ A jelen keretekben nem volt lehetséges a sorrendiséget az összes kvantor esetében megvizsgálni. A *mindenki + valószínűleg* keresőkifejezést azért választottam, mert feltehetően a *mindenki* az egyik leggyakoribb, és igen általános jelentésű kvantorkifejezés.

értelmezésem szerint nem kvantor, hanem indefinitum, ugyanis ellentette, a *kevés mindenki* nem értelmezhető.

Vizsgáljuk meg a szórendi lehetőségeket a (41a–c) példa segítségével. Saját nyelvi kompetenciám azt sugallja, hogy ha a mondathatározó a kvantor után áll, a kvantor elveszíti mondathangsúlyát, és a topikos mondatszakaszba ékelődik be:

(41) b) *Így valószínűleg MINdenki igénybe tudja venni nyáron is a kedvezményeket.*

c) *Így mindenki valószínűleg Igénybe tudja venni nyáron is a kedvezményeket.*

A kvantor tehát semleges intonáció esetén fókuszhangsúlyt von magára, és az utána álló frázissal egy intonációs egységet alkot. Ha nincs másik frázis, amely a fókuszba bevonható lenne, akkor a kvantor szorosan az igével kapcsolódik össze. Elképzelhető ugyan a kvantoroknak a fókuszon kívüli használata is, de ez erősen jelölt eset lenne, korpuszpélda valószínűleg nagyon kevés lenne rá. Ennek oka feltehetőleg a kvantorok sajátos szemantikájában keresendő, azonban ez további vizsgálódásokat igényelne, amelyek a jelen téma keretein túlmutatnak. Annyi bizonyos, hogy a mondathatározók mondatbeli helye az egyik lehetséges kifejezőeszköze az ilyen típusú fókusz bővítésnek.

Ehhez hozzá kell tenni, hogy hasonló szórendi pozíciók nemcsak kvantorok esetében lehetségesek, hanem egyéb, olyan frázisok esetében is, amelyek értelmileg szorosan összetartoznak. Véleményem szerint ezekben az esetekben is egyfajta fókusz bővítésről beszélhetünk, amennyiben szintaktikailag önálló frázisok az adott kontextusban szoros tartalmi összetartozásuk révén pragmatikailag egyetlen információs egységgé integrálódnak, egy komplex fókuszot testesítenek meg. A mondathatározó helye itt is ezt a pragmatikai integrációt jelöli a mondat szerkezet szintjén:

(42) a) *Így valószínűleg KÉT hét múlva a második forduló hoz döntést.* (MNSZ.)

A (42a) példában a *két két múlva* és a *második forduló* frázisok értelmileg a beszélőpartnerek háttértudása által kapcsolódnak össze. Országgyűlési képviselőválasztásokról lévén szó, mindenki tudja, hogy a második forduló két héttel az első után van. Ezért úgy gondolom, hogy ezt a mondatot nem lehet úgy értelmezni, hogy a *két hét múlva* kifejezés a topikos mondatszakasz része lenne. Ráadásul ebben az értelmezésben a *valószínűleg* skópusza szűkülne az utána következő frázisra. Ezzel szemben egyértelmű, hogy a döntéshozatal a valószínű, tehát a *valószínűleg* a VP-re és ezáltal az ige összes bővítményére vonatkozik. Nyelvi kompetenciám azt sugallja, hogy a mondathangsúly ebben a mondatban a *két hét múlva* frázison van, ezt jelöltem is a példában. A példát tehát úgy értelmezhetjük, hogy két önálló frázis, a *két hét múlva*, valamint a *második forduló*, szoros értelmi összetartozásuk alapján pragmatikailag egy komplex fókusszá kapcsolódnak össze. A fókuszhangsúly a komplex egység első lexémáján található. A két frázis egyébként szintaktikailag is összekapcsolható lenne: *a két hét múlva esedékes/rendezendő második forduló*.

Más lenne a helyzet, ha a *valószínűleg* a két frázis közé ékelődne:

(42) b) *Így két hét múlva valószínűleg a MÁsodik forduló hoz döntést.*

Ebben az esetben a *két hét múlva* a topikos mondatszakasz része lenne, a fókuszban pedig egyedül a *második forduló* állna. Ezért kellene a mondatot a jelölés szerint hangsúlyozni.

Az ehhez hasonló példák ugyan nem túl gyakoriak, de több részkorpuszban is szórványosan megtalálhatók:

(43) *A koszovói helyzet megértéséhez szervesen hozzátartozik a nemzetközi jogi státus, és Tajvan, Transznisztria és Észak Ciprus jelleggel valószínűleg még évtizedekig így is fog maradni.* (Wikipédia)

Az *így*, bár anaforikus elem, azáltal kerül fókuszba, hogy a *még évtizedekig* kifejezéssel együtt ezt lehet az adott mondatban valószínűsíteni.

Az is lehetséges, hogy a *valószínűleg* mondathatározó és a fókuszhangsúlyos ige közötti frázisok mind a kiterjesztett fókusz hatókörébe kerülnek, hangsúlyozva ezzel szoros tartalmi összetartozásukat:

(44) *akkor valószínűleg a személyes garancia megfelelő törvényi háttérrel működni fog.* (Parlament)

A példában a működés két feltétele a személyes garancia és a törvényi háttér. A *valószínűleg* pozíciója a két frázis előtt ezt az alkalmi fókusz bővítést fejezi ki. A működés az, ami valószínű, de ez szorosan a két feltétel bekövetkeztéhez kötődik.

Amennyiben a fenti példákban követett gondolatmenet analóg módon alkalmazzuk a kvantorkifejezést tartalmazó mondatokra is, arra a következtetésre juthatunk, hogy azokban az esetekben is egyfajta fókusz bővítésről van szó.

3.5. Egyéb pozíciók. A teljesség kedvéért kell megjegyezni, hogy a *valószínűleg* még két további szintaktikai pozícióban állhat, amelyek azonban részben nem túl gyakoriak. Lehet parentetikus elem, illetve parentézis része (45), és állhat a mondatba integráltan egy frázis részeként is (46). Ezekben az esetekben azonban már nem tekinthető mondathatározónak.

(45) *...amelyből - valószínűleg nem véletlenül - kimaradt 1997 és 1998.* (Parlament)

(46) *S őszinte megdöbbenéssel fogadtuk azokat a valószínűleg álhíreket, hogy nem szabad Kodály-műveket énekelni.* (MNSZ.)

3.6. A valószínűleg szintaktikai pozícióinak gyakorisági megoszlása. A *valószínűleg* lehetséges mondatbeli pozícióinak a statisztikája a következő képet mutatja. Minden részkorpuszban 100 véletlenszerű példa szolgált alapul a táblázat elkészítéséhez, így a példák darabszáma egyben a százalékos megoszlást is tükrözi:

1. táblázat

A valószínűleg szintaktikai pozícióinak gyakorisági megoszlása

	Jelöletlen (FP előtt)	Bővített fókusz előtt	Mondat- kezdő	Topik- részben	Igei rész után	Frázis részeként	Parenté- zisben	Önálló mondat- szóként
Parlament	61	14	8	11	2	3	1	0
Wikipédia- fórum	69	8	8	5	2	4	4	0
MNSZ.	67	12	5	3	2	0	8	3

3.7. Kontrasztív egybevetés. A fejezet végén a rövid magyar–német kontrasztív összehasonlítás célja az, hogy megmutassa, hogy a két nyelv modális mondathatározói szintaktikai viselkedésükben nagyfokú hasonlóságot mutatnak. A különbségek a német és a magyar mondatszerkezet különbségeiből adódnak (ehhez vö. PÉTERI 2012).

A német mondatban szintén van a modális mondathatározónak egy semleges, jelöletlen helye. Ez az ún. középmező első fele, amely a német kijelentő mondatban általában a topik és a kommentár határa. Az előmezőn mindig egy frázis értékű kifejezés áll, a két mező közti határt pedig a ragozott ige tölti be, amely a német mondat keretes szerkezetéből adódóan legtöbbször valamilyen segédige. A mondathatározó jelöletlen esetben leggyakrabban a középmező legelején, közvetlenül a ragozott ige után áll (47), de egyes nyelvi elemek a középmezőn megelőzik. Ezek a fordított szórend esetében a ragozott ige utáni pozícióba kerülő tematikus alany (48), valamint a hangsúlytalan főrikus és deiktikus elemek (névmások, illetve határozószók; l. (49) példa). Ez egyébként azonos azzal a pozícióval, ahol a szakirodalom szerint az árnyaló partikulák is állnak (vö. THURMAIR 1989; ZIMMERMANN 2004):

(47) *Der Minister ist wahrscheinlich wieder auf Tauchstation.* (Bundestag)

(48) *Dann hätten die landwirtschaftlichen Sozialsysteme wahrscheinlich überhaupt keine Probleme.* (Bundestag)

(49) *Er ist hier wahrscheinlich fehl am Platze.* (Német Wikipédia-fórum)

A középmezőn a *wahrscheinlich* korlátozás nélkül állítható bármely más pozícióba. Ez azonban csaknem mindig a skópusz szűkülésével jár együtt:

(50) *Dann wird es eine Prüfung hinsichtlich der Belastung der beiden Dienste und wahrscheinlich eine zeitnahe Entscheidung über diese Frage geben.* (Bundestag)

Azokban a példákban, amelyekben a *wahrscheinlich* a középmezőn nem a jelöletlen pozícióban áll, nagyon gyakori, hogy egy *und* kötőszóval bevezetett hozzáfűzést módosít, így egyértelmű, hogy a valószínűsítés nem az egész mondat tartalmára vonatkozik (a mondat többi szakasza tényszerű közlésként realizálódik), hanem csak az *und*-dal bevezetett mondatszakaszra.

Amennyiben azonban a *wahrscheinlich* a középmezőn álló alany elé kerül, fókuszáló szereppel bír. Ebben az esetben ugyanis az alany a mondat rematikus szakaszába kerül, ahol általában fókuszként vagy fókusz részeként értelmezzük:

(51) *Dort wird wahrscheinlich die gesamte grüne Parteiführung all ihre Überredungskünste aufwenden müssen...* (Bundestag)

Látható tehát, hogy a *wahrscheinlich* szórendi helye a német mondat középmezőjén hasonlóképpen a mondathatározó skópuszát, valamint a mondat háttér-fókusz szerkezetét befolyásolja, mint a magyar nyelv esetében. Ezen kívül természetesen a *wahrscheinlich* is (hasonlóan a magyar *valószínűleg*-hez) állhat parentézis vagy mondatba integrált frázis részeként, ahol már nem minősül mondathatározónak.

A német mondathatározóknak van azonban egy sajátos pozíciójuk, amelyhez analóg szórendi hely a magyar mondatban nem található: az ún. előmező, a ragozott ige előtti pozíció. A németben ez a harmadik leggyakoribb állása a *wahrscheinlich* mondathatározónak.

Ahhoz, hogy a német előmezőn álló mondathatározó funkcióját megérthessük, egy kis kitérőre van szükség. KIEFER (1990) részletesen tárgyalja a mondathatározók és a modális predikátumok jelentéskülönbségét (a példákat is innen véve):

(52) *Valószínű, hogy Éva a könyvtárban van.*

(53) *Éva valószínűleg a könyvtárban van.*

Az első esetben magát a modalitást állítjuk, a másodikban pedig a modális tartalmat hozzáfűzzük egy állításhoz. Azóta ez a gondolat a modalitás szakirodalmában közkinccsé vált, és kiderült, hogy hasonló szerkezeteket számos európai nyelv modális lexémáival képezhetünk (a példák forrása: RAMAT–RICCA 1998: 194):

(54) *It is probable that they ran out of fuel.*

(55) *They probably ran out of fuel.*

Elvileg lehetségesek ezek a szerkezetek a német nyelvben is:

(56) *Es ist wahrscheinlich, dass der Kraftstoff aus war.*

(57) *Der Kraftstoff war wahrscheinlich aus.*

Korpuszelemzések azonban azt mutatják, hogy a modális predikátumok gyakorisága a német nyelvben megdöbbentően alacsony. A *wahrscheinlich* a német parlamenti korpuszban mindössze az esetek 0,03%-ában (!) állt modális predikátumként, a Wikipédia-fórumban pedig 0,05%-ban. Spontán beszélgetésekben modális predikátumot egyetlen egyet sem találtam. Ezzel szemben, ha a magyar korpuszban egyszerre keresünk a *valószínű* és a *valószínűleg* szavakra, akkor a parlamenti korpuszban az összes találat 18%-a, a Wikipédia-fórumban pedig 11%-a lesz modális predikátum. A kis méretű, spontán beszélgetéseket tartalmazó

Beszélnyelvi Gyűjteményben pedig kizárólag a modális predikátumra volt néhány példa, a mondathatározó egyszer sem fordult elő (ennek magyarázatára a következő fejezetben még visszatérünk).

Ennek a feltűnő frekvenciakülönbségnek nézetem szerint az az oka, hogy amennyiben a *wahrscheinlich* mondathatározóként a mondat előmezőjén áll (ez a parlamenti korpuszban 9, a spontán beszélgetésekben 6, a Wikipédia-fórumban pedig 17%-ot tett ki, tehát bizonyos hasonlóságot mutatott a magyar modális predikátum frekvenciájával), akkor hasonló funkciót tölt be, mint a modális predikátum. Az előmezővel ugyanis a németben egy majdnem olyan erős hangsúlyt aszszociálunk, mint a középmezőn álló semleges fókusz hangsúlya. A *wahrscheinlich* az előmezőn tehát hangsúlyos pozícióba kerül, míg a középmezőn valamennyi helyzetben hangsúlytalan:

- (58) a) *Der KRAFTstoff war wahrscheinlich AUS.*
 b) *WAHRscheinlich war der Kraftstoff AUS.*

A magyarban a mondathatározó ezzel szemben általában hangsúlytalan. A modális tartalomnak éppen azáltal adhatunk nagyobb nyomatókat, ha a lexémát predikátumként, és nem mondathatározóként használjuk (vö. (52) és (53) példák). Vagyis a német nyelvben a mondathatározónak az előmezőre történő állítása hasonló pragmatikai szerephez juttatja a modális tartalmú lexémát, mint más nyelvekben a modális predikátum képzése. A modális predikátum segítségével ugyanis önálló tagmondatban fejezzük ki, állítjuk a valószínűséget, ezáltal pedig a közlés lényegi elemévé tesszük. Ezzel szemben a modális határozó esetében a propozicionális tartalom és annak valószínűsége nagyobb integráltságban reprezentálódik, a modális tartalmat ekkor kiegészítésként fűzzük hozzá a propozícióhoz. Azáltal, hogy a német mondat előmezőjén egy fonetikailag önálló, saját hangsúllyal bíró frázis áll, amely nem értelmezhető a mondat topikjaként, ez a szerkezet képes ennek az önálló reprezentációnak a kifejezésére.

4. A valószínűleg pragmatikai „szegénységének” okai. KUGLER (2007) a *talán* mondathatározó pragmatikai funkciói széles skáláját mutatja be korpuszpéldák alapján (remény, kívánság, találgatás, szerénység, óvatosság, stb.). Sok esetben a pragmatikai funkció válik elsődlegessé, mintegy háttérbe szorítva a modális jelentést. A *valószínűleg* mondathatározó esetében hasonló pragmatikai gazdagságot nem figyelhetünk meg. Az alapvető különbség ugyanis a *talán* beszélőorientált, „szubjektív” jelentésében, illetve a *valószínűleg* tárgyias, objektumorientált jelentésében van. A *talán* jelentése nyilvánvalóan nagyobb teret biztosít a megnyilatkozás pragmatikai árnyalására, különböző beszélői attitűdök, érzelmek kifejezésére.

Figyelemre méltó továbbá a két mondathatározó gyakorisági adatainak különbözősége az egyes részkorpuszokban, amely nyilván szintén a jelentéskülönbséggel függ össze. Míg KUGLER adatai azt támasztják alá, hogy a *talán* a beszélt nyelvi szövegekben szignifikánsan gyakoribb, mint az írott nyelvben, addig ez a *valószínűleg* esetében nem ilyen egyértelmű. KUGLER (2007) tisztán beszélt

nyelvi korpuszon a *talán* lexéma esetében 1,117 átlagos előfordulási gyakoriságot mutatott ki ezer szóra vetítve, a Magyar Nemzeti Szövegtár szövegeiben pedig 0,316/ezer szó gyakoriságot, vagyis a beszélt nyelvben a *talán* mintegy 3,5-szer gyakoribb, mint az írott nyelvben.

A *valószínűleg* gyakorisági mutatói minden korpuszban lényegesen kisebbek. A döntően írott nyelvi Magyar Nemzeti Szövegtárban az átlagos gyakorisági mutató 0,113/ezer szó, a koncepcionális szóbeliség és írásbeliség határán mozgó parlamenti jegyzőkönyvekben az arány hasonló: 0,118/ezer szó. Ez egyszerűbben kifejezve azt jelenti, hogy a *valószínűleg* alig gyakrabban fordul elő, mint tízezer szavanként egyszer, ezekben a korpuszokban tehát háromszor ritkább, mint a *talán*. Az igazán érdekes adatot azonban a beszélt nyelvi, illetve a beszélt nyelvhez közel álló korpuszok szolgáltatják. A Wikipédia fórum részében, ahol a spontán hozzászólások révén nagyobb gyakoriságot vártunk volna, valójában kisebbet találtam: 0,02/ezer szó (tehát százezer szövegszónál átlagosan kétszer használják). A Beszéltnyelvi Gyűjteményben pedig (l. részletesen az 5. lábjegyzetet) az általam vizsgált 29 854 szövegszó között egyetlen példa sem volt a *valószínűleg*-re. A *valószínű* modális predikátumként azonban ezzel szemben 16-szor fordul elő ugyanebben a korpuszban.

A *valószínűleg* mondathatározó igazi előfordulási területe feltehetőleg az átgondolt, megalapozott, de ugyanakkor óvatos és a túlzottan kategorikus ítéletektől tartózkodó érvelés. Az ilyen típusú szövegekben pedig nemigen van helye szubjektív megnyilvánulásoknak, attitűdök és érzelmek kifejezésének. Ez lehet a magyarázata annak, hogy sajátos pragmatikai funkciók a *valószínűleg* használata során – a mondat információszerkezetének jelölését kivéve – nem konveccionalizálódtak.

Ha viszont a spontán beszédben valószínűséget akarunk kifejezni, akkor hangsúlyozni is szeretnénk a feltételezésünk megalapozott voltát, amelyre – mint láttuk – a modális predikátum sokkal alkalmasabb, mint a mondathatározó. Ez magyarázhatja, hogy beszélt nyelvi szövegekre a *valószínű* szó jellemzőbb, mint a *valószínűleg*. A dolgozat záró példajaként álljon itt a Beszéltnyelvi Gyűjteményből egy igazi „nyelvi csemege” (ilyen példát az egész vizsgált korpuszban ezt az egyet találtam). A beszélő még akkor is a határozórag nélküli formát használja (talán megszokásból?), ha a mondat szerkezetébe a mondathatározó illene bele:

(59) *szóval valószínű a Tükörnél fölhalmozódott egy csomó hülye és, de tényleg, szóval az izé mondta, az a Jutka, hogy egy olyan nyolcvan százalékát a munkatársaknak menesztették.* (Beszéltnyelvi Gyűjtemény)

5. Összefoglalás. Dolgozatomban a magyar nyelv eddig kevésbé kutatott nyelvi egységével, a *valószínűleg* mondathatározóval foglalkoztam. Egyrészt sajátos jelentését írtam le az episztémikus mondathatározókhöz, elsősorban a *talán*-hoz és a *biztosan*-hoz viszonyítva. A dolgozat ezen része adalékul szolgálhat a modalitás további kutatásához, az episztémikusság és az evidencialitás kapcsolatának vizsgálatához. A *valószínűleg* szemantikája ugyanis e kettő metszetében írható le, mégpedig úgy, hogy közben nem valósul meg kettős deixis. Ehhez hasonló átfedést a modális kifejezőeszközök között eddig nem írtak le.

Másrészt a *valószínűleg* lehetséges szintaktikai pozíciói is érdekes következtetésekre vezetnek. Mint frázis értékű elem, a mondatban meglehetősen szabadon permutálható, ugyanakkor rendelkezik a mondat szerkezetében egy semleges, jelöletlen pozícióval, amelyhez viszonyítva az elmozgatások különféle többlet-funkciókkal bírnak. A mondathatározó lehetséges szintaktikai helyei és az azokkal kapcsolatos funkciók újabb értékes adalékokkal szolgálhatnak a magyar mondat szerkezetének leírásához.

A vizsgált lexéma a német *wahrscheinlich* tükörfordításából keletkezett, a két szó a mai napig egymásnak szinte teljes ekvivalense. Szintaktikája és a mondat információszerkezete szempontjából betöltött funkciói a két nyelvben nagymértékű hasonlóságot mutatnak, amit kontrasztív szempontból nyelvi konvergenciajelenségként értékelhetünk. Lényeges különbség adódik azonban a német mondat előmezőjén való használat esetében, amelyhez hasonló szintaktikai pozíció a magyarban nincsen, így ennek valódi ekvivalense a szó határozórag nélküli alakjában modális predikátumként történő használata. A magyar oldalon pedig a fókusz bővítő funkció jelenti a *valószínűleg* szintaxisának sajátosságát: két értelmileg összetartozó, de szintaktikailag önálló frázis egy komplex fókuszszá kapcsolható azáltal, hogy az ige elé helyezzük őket, és a mondathatározót eléjük állítjuk.

Kulcsszók: mondathatározók, modalitás, szórend, pragmatika, kontrasztív nyelvészet.

Hivatkozott irodalom

- ABRAHAM, WERNER 1991. The grammaticalization of the German modal particles. In: TRAUOGOTT, ELIZABETH CLOSS – HEINE, BERND eds., *Approaches to grammaticalization*. Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 2: 331–380.
- ABRAHAM, WERNER 2012. Sprecherdeixis und Merkmaldistributionsdifferential deutscher Modalitätselemente. *Deutsche Sprache* 40/1: 72–95.
- ANDERSON, STEPHEN – KEENAN, EDWARD 1985. Deixis. In: SHOPEN, TIMOTHY ed., *Language typology and syntactic description*. Cambridge University Press, Cambridge. 259–308.
- BIBER, DOUGLAS 1999. *Grammar of spoken and written English*. Longman, London.
- BÜHLER, KARL 1934. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Fischer, Stuttgart.
- DE HAAN, FERDINAND 2001. The Relation between Modality and Evidentiality. In: MÜLLER, REIMAR – REIS, MARGA Hrsg., *Modalität und Modalverben im Deutschen*. Buske, Hamburg. 201–216.
- DIEWALD, GABRIELE 1999. *Die Modalverben im Deutschen. Grammatikalisierung und Polyfunktionalität*. Niemeyer, Tübingen. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110945942>
- DUDEN = DROSDOWSKI, GÜNTHER Hrsg. 1995. *Duden 4. Die Grammatik*. Dudenverlag, Mannheim.
- EHRICH, VERONIKA 2010. Das modale Satzadverb *vielleicht* – Epistemische (und andere?) Lesarten. In: KĄTNY, ANDRZEJ – SOCKA, ANNA Hrsg., *Modalität / Temporalität in kontrastiver und typologischer Sicht*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 183–201.

- EWUng. = BENKŐ LORÁND Hrsg. 1993–1995. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1993.
- É. KISS KATALIN 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press, Cambridge. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511755088>
- É. KISS KATALIN 2006. Mondattan. In: KIEFER FERENC szerk., *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 110–148.
- GALLMANN, PETER – SITTA, HORST 1992. Satzglieder in der wissenschaftlichen Diskussion und in Resultatsgrammatiken. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 20/2: 137–181. <http://dx.doi.org/10.1515/zfgl.1992.20.2.137>
- GIL, ALBERTO 1995. *Textadverbale in den romanischen Sprachen. Eine integrale Studie zu Konnektoren und Modalisatoren im Spanischen, Französischen und Italienischen*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- HELBIG, GERHARD – HELBIG, AGNES 1990. *Lexikon deutscher Modalwörter*. Enzyklopädie, Leipzig.
- HETLAND, JORUNN 1992. *Satzadverbien im Fokus*. Narr, Tübingen.
- HORVÁTH, KATALIN 2009. *Epistemische Modalität im Deutschen und Ungarischen*. PhD-disszertáció. ELTE, Budapest. Kézirat.
- KIEFER FERENC 1990. *Modalitás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIEFER FERENC 2000. *Jelentélemélet*. Corvina, Budapest.
- KOCH, PETER – ÖSTERREICHER, WULF 1985. Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgebrauch. *Romanistisches Jahrbuch* 36: 15–43.
- KOKTOVA, EVA 1986. *Sentence Adverbials in a Functional Description*. Benjamins, Amsterdam. <http://dx.doi.org/10.1075/pb.vii.2>
- KUGLER NÓRA 2002. *A módosítószók a magyar nyelv szófaji rendszerében*. Osiris, Budapest.
- KUGLER NÓRA 2003. *A módosítószók funkciói*. Nyelvtudományi Értekezések 152. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KUGLER NÓRA 2007. A talán lexéma episztémikus funkcióinak vizsgálata beszélt nyelvi korpuszon (összevetésben az írott korpuszból származó adatokra vonatkozó eredményekkel). *Magyar Nyelvőr* 131: 212–235.
- KUGLER NÓRA 2008. Az episztémikus modalitást és evidencialitást jelölő módosítószók funkciói és a hozzájuk kapcsolódó műveletek. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 269–307.
- KUGLER NÓRA 2012a. Az inferencialitás mint dinamikus konstruálás. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR – TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Konstruáció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. ELTE, Budapest. 139–161.
- KUGLER NÓRA 2012b. *Az evidencialitás jelölői a magyarban, különös tekintettel az inferenciális evidenciatípusra*. Kézirat. [http://linguistics.elte.hu/people/Kugler_-\]Nora/Azevidencialit%E1sjel%F6l%F5i_KN.pdf](http://linguistics.elte.hu/people/Kugler_-]Nora/Azevidencialit%E1sjel%F6l%F5i_KN.pdf) (2013. 06. 30.)
- LEISS, ELISABETH 2009. Drei Spielarten der Epistemizität, drei Spielarten der Evidentialität und drei Spielarten des Wissens. In: ABRAHAM, WERNER – LEISS, ELISABETH Hrsg., *Modalität. Epistemik und Evidentialität bei Modalverb, Adverb, Modalpartikel und Modus*. Stauffenburg, Tübingen. 3–24.

- NUYTS, JAN 2000. *Epistemic modality, language and conceptualization. A cognitive-pragmatic perspective*. Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. [http://dx.doi.org/\[-\]10.1075/hcp.5](http://dx.doi.org/[-]10.1075/hcp.5)
- NUYTS, JAN 2005. The modal confusion: On terminology and the concepts behind it. In: KLINGE, ALEX – MÜLLER, HENRICH H. eds., *Modality. Studies in form and function*. Equinox, London. 5–38.
- PALMER, FRANK ROBERT 1986¹. *Mood and Modality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PALMER, FRANK ROBERT 2001². *Mood and Modality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PÉTERI, ATTILA 2002. *Abtönungspartikeln im deutsch-ungarischen Sprachvergleich*. Asteriskos 5. ELTE, Budapest.
- PÉTERI, ATTILA 2012. Wortstellung und Satztypmarkierung im Deutschen und im Ungarischen. Parallelen und Diskrepanzen. In: GUNKEL, LUTZ – ZIFONUN, GISELA Hrsg., *Deutsch im Sprachvergleich. Grammatische Kontraste und Konvergenzen*. De Gruyter, Berlin–Boston. 363–382. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110284768.363>
- PÉTERI, ATTILA 2013. *wahrscheinlich* – vielseitiges modales Satzadverb im Sprachkontrast. In: ABRAHAM, WERNER – LEISS, ELISABETH Hrsg., *Funktionen von Modalität*. De Gruyter, Berlin–Boston. 251–278. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110333091.251>
- PITNER, KARIN 1999. Adverbiale im Deutschen. Untersuchungen zu ihrer Stellung und Interpretation. Stauffenburg, Tübingen.
- PLUNGIAN, VLADIMIR A. 2001. The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics* 33: 349–357. [http://dx.doi.org/10.1016/S0378-\[-\]2166\(00\)00006-0](http://dx.doi.org/10.1016/S0378-[-]2166(00)00006-0)
- RAMAT, PAOLO – RICCA, DAVIDE 1998. Sentence Adverbs in the Languages of Europe. In: VAN DER AUWERA, JOHAN ed., *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. De Gruyter, Berlin – New York. 187–275. [http://dx.doi.org/10.1515/\[-\]9783110802610.187](http://dx.doi.org/10.1515/[-]9783110802610.187)
- ŠIPOVA, IRINA A. 2010. Epistemische Modalität im Deutschen und Russischen in kontrastiver Sicht. In: KAŤNY, ANDRZEJ – SOCKA, ANNA Hrsg., *Modalität / Temporalität in kontrastiver und typologischer Sicht*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 211–222.
- STUKENBROK, ANJA 2009. Referenz durch Zeigen. Zur Theorie der Deixis. *Deutsche Sprache* 37/4: 289–315.
- TANAKA, SHIN 2011. *Deixis und Anaphorik. Referenzstrategien in Text, Satz und Wort*. De Gruyter, Berlin–Boston. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110256598>
- TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- THURMAIR, MARIA 1989. *Modalpartikeln und ihre Kombinationen*. Niemeyer, Tübingen. <http://dx.doi.org/10.1515/9783111354569>
- VAN DER AUWERA, JOHAN – PLUNGIAN, VLADIMIR A. 1998. Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2: 79–124. <http://dx.doi.org/10.1515/lity.1998.2.1.79>
- ZEMANKOVICSNÉ HUNKÁR MÁRTA – JÓZSA SÁNDOR 2007. *Alkalmazott matematika II. Valószínűségszámítás*. Pannon Egyetem, Veszprém.
- ZIMMERMANN, MALTE 2004. Discourse Particles in the Left Periphery. *ZAS Papers in Linguistics* 35: 543–566.

The syntax and semantics of the sentence adverbial *valószínűleg*, with some additional contrastive observations

This paper studies the use of the sentence adverbial *valószínűleg* ‘probably’, primarily on the basis of corpus data. Its meaning is determined by a substitution test performed on examples taken from the corpus. It is found out which other sentence adverbials *valószínűleg* can be replaced by without creating a conflict between the utterance and its context. Possible word order arrangements are also studied with similar methods. Given that the meaning of *valószínűleg* is somewhere in the boundary area between epistemic modality and evidentiality, this study may serve as a contribution on general issues in the research on modality and on the syntactic properties of sentence adverbials. The description of the pertaining Hungarian facts is complemented by a brief Hungarian–German contrastive survey, and by further observations concerning sentence adverbials in other European languages.

Keywords: sentence adverbials, modality, word order, pragmatics, contrastive linguistics.

PÉTERI ATTILA
Eötvös Loránd Tudományegyetem